

Karin Hassan Jansson, *Att fästa sig vid staten. Äktenskap, arbete och ansvar i svensk samhällsdebatt 1750–1830* (Lund: Nordic Academic Press, 2024), 239 s.

Carolina Uppenberg, Södertörns högskola

Att det ansågs önskvärt att människor skulle ingå äktenskap i tidigmodern tid är väl känt. Mindre diskuterat är *varför* det var önskvärt. Vilka mål skulle uppnås genom människors giftermål, och vari bestod hotet av en stor andel ogifta i befolkningen? Genom att studera en stor mängd normativ litteratur – olika typer av rådgivningslitteratur, debatterande tidningstexter, trycksaker, lagar och riksdagsdebatter – har Karin Hassan Jansson ägnat sig åt den frågan. Studien gör mer än tydligt att äktenskapet i den offentliga debatten sågs både som ett mål i sig självt och som ett medel för att uppnå andra mål – faktiskt närmast ett slags allomfattande lösning på de flesta av tidens problem. Äktenskapet var ett självändamål eftersom det var en religiöst sanktionerad ordning, det var helt enkelt det rätta sättet att leva. Men det var också ett medel för att uppnå en rad andra saker som (de huvudsakligen manliga) debattörerna såg som varandes till samhällets gagn. Äktenskapet skulle förstås hindra utomäktenskapliga sexuella relationer och barn, men äktenskapet gjorde också människor hela. En man som inte hade gift sig definierades som onyttig, självisk, begiven på dåligheter som spel, alkohol och tobak, intresserad av ytlig flärd och flört, ja till och med en "politisk kättare" enligt en debattör. Att gifta sig var däremot att bli en mogen, ansvarsfull och nyttig samhällsmedborgare och undersåte. Det var att bidra till önskvärd befolkningsstillväxt och ett ordnat samhälle. Nyttan av äktenskapet för kvinnor var lite vagare beskrivet i de studerade texterna, nen det står klart att det ansågs självklart att kvinnor ville gifta sig. Vissa debattörer menade att ogynnsamma lagar eller förutsättningar var orsak till att äktenskap inte kom till stånd. Det främsta skälet som framhölls var emellertid männens självupptagenhet och deras ovilja att uppfylla sin samhällsreligt tilldelade roll. Uttrycket som fått ge boken dess titel, att fästa sig vid staten,

<https://doi.org/10.7557/8328>

Copyright: © 2025 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

handlade just om att den som gifte sig ”knöt samhällets innersta knut” och levde sitt såväl ekonomiska som sociala och reproduktiva liv på statligt sanktionerade och önskvärda sätt.

Vad var det då för ett slags äktenskap som dessa debattörer såg framför sig? I *Att fästa sig vid staten* är det närmast ett slags kamratäktenskap som presenteras, kongenialt med det vackra träsnitt som pryder bokens framsida: man och kvinna likställda, hand i hand, ackompanjerade av en textremsa i form av en bön om att gud må ”Helga dessa wänners band”. Nyckelorden i bokens undertitel är äktenskap, arbete och ansvar, och det är utifrån dessa teman som boken är strukturerad. I det första empiriska kapitlet behandlas äktenskapets sociala funktion och vad det skulle fylla för roller. Att det äkta ståndet inte var enbart behagligt eller enkelt framgår tydligt – likväl var det en plikt. Hassan Jansson skriver att “[ä]ktenskapet kunde betraktas både som en skyldighet, som en frihet och som en inskränkning av friheten.” (s. 55) – och inte sällan som alla dessa tre samtidigt. I detta kapitel diskuteras också hur äktenskapet ansågs hänga samman med försörjning, där inte minst tjänstefolkets problematiska relation till äktenskap debatterades. Eftersom drängar och pigor vanligen förväntades vara ogifta, så hindrade den utbredda förekomsten av tjänstefolk äktenskapens ingående samtidigt som ”oordentliga” äktenskap mellan tjänstefolk som inte kunde försörja sig också var ett problem. Många debattörer ville på olika sätt, till exempel genom att underlätta hemmansklyvningar och torps anläggande, befrämja äktenskap mellan obesuttna, så att också de skulle ingå i det befolkningsökande och ordningsskapande äktenskapet, vilket knöt mannen till staten ”som make, far och hushållsföreståndare” (s. 78).

Det andra empiriska kapitlet (kap. 3) behandlar ansvar och makarnas inbördes relation. Hassan Jansson finner att både män och kvinnor hade ansvar för såväl försörjning, hushållets ordnande och barnens omvårdnad och uppfostran – om än i olika grad. Inte oväntat ansågs mannens försörjningsansvar vara större än kvinnors, medan kvinnor hade ett större ansvar för konsumtion och reproduktion. Den önskvärda relationen präglad av ömsesidig respekt makarna emellan mejslades fram genom en lång rad nidbilder såsom ”sprätthöken, toffeln och tyrannen” och ”maktgalna fruntimmer, småfjollor och matvrak”. Det är ju svårt att se att någon debattör skulle förespråka en tyrannisk äkta make eller en hustru som slösar bort tid och pengar på skvaller och lyxkonsumtion, men de målande nidbilderna är ett uttryck för hur svår balansakten var, just för att parterna *inte* uppfattades som likställda och jämlika.

Det sista empiriska kapitlet handlar om arbete, och titeln pekar mot slutsatserna: ”hand i hand för gemensam välfärd”. Enligt Hassan Jansson hade både män och kvinnor ansvar för hushållets försörjning med överlappande arbetsuppgifter. Kapitlet baseras till stor del på riksdagsdebatten om kvinnors näringsfrihet som

ägde rum 1809–1810, och där framkommer en mycket positiv syn på kvinnors arbete inom snart sagt alla näringsgrenar. Emellertid fattades beslut som markant ökade kvinnors näringsfrihet först vid införandet av allmän näringsfrihet 1846 och 1864, då kvinnor slank med på köpet. Jag menar att det antyder att uppfattningarna som redogörs för i riksdagsdebatten inte kan sägas ha präglat samhället i någon större utsträckning. I *Att fästa sig vid staten* sägs dock de senfärdiga besluten, efter Gunnar Qvist, ha haft rent administrativa orsaker och inte ha berott på ”något motstånd mot kvinnors näringsverksamhet” (s. 149). Uppenbarligen var det i alla fall inte särskilt angeläget för de bildade männen i riksdagen att öka kvinnors näringsfrihet, trots den mångordiga läpparnas beklännelse som präglade debatten 40 respektive nästan 60 år innan det faktiskt hände.

Tryckt material från den här tiden är en ofta använd källa, inte sällan för att försöka spåra en samhällsförändring; en mentalitetsförändring där det tidigmoderna självklart hierarkiska samhället i någon mån ger vika för den moderna tidens individcentrerade tankar. Det som gör Hassan Janssons bok intressant är att hon, till skillnad från de flesta som studerat motsvarande material och som refereras i boken, ser betydligt mer kontinuitet än förändring i normerna som omgav äktenskapet och makarnas roller; samt att äktenskapets betydelse så tydligt knyts till arbete och genusarbetsdelning.

Att fästa sig vid staten är skriven som en slags pendang till projektet Gender and Work (GaW), för vilket författaren är forskningsledare. Det är både rimligt och intressant att studien ställs i relation till författarens tidigare forskning, men i och med att boken baseras helt och hållet på en normativ debatt, så uppstår en skevhet när så mycket av debatten ställs i relation till resultaten från GaW. Samtidigt ges den reella praktiken rörande äktenskapsmönster och andelen ogifta mycket lite uppmärksamhet; det världsunika svenska demografiska materialet avfärdas med att statistiken ”varken [är] särskilt omfattande eller tillförlitlig” (s. 48) och den betydande historisk-demografiska forskning som bedrivits på svenskt material under decennier förbises helt.

Särskilt påtaglig blir denna skevhet när författaren gör en kvantitativ analys av de normativa utsagorna (s. 83–89). I denna utgår kategoriseringen av arbetsuppgifter helt från den som används i GaW-projektet, detta trots att såväl material som syfte är helt olika i de två studierna. När den kvantitativa analysen sammanfattas menar Hassan Jansson att mönstret å ena sidan avviker från GaW för att kvinnors arbete synliggörs på ett annat sätt i det normativa materialet, eftersom det är kvinnors arbete som ofta problematiseras samt då debatten om kvinnors näringsfrihet ingår; å andra sidan att detta inte motsäger det mönster som finns i GaW vad gäller att många sysslor kunde utföras av både män och kvinnor. Det förblir oklart för mig vad jämförelsen bidrar med, liksom hur kvantifieringen har

gått till. Mycket av det studerade materialet innehåller beskrivningar av konkreta arbetsuppgifter som män respektive kvinnor enligt författarna *inte* borde syssla med. Till exempel påpekas hur olämpligt det är att kvinnor ur de högre skikten ska "tjäna hos andra hela sin livstid såsom guvernanter, hushållerskor eller syjungfrur", eller att de ska tvingas "taga pigtjänst" och bära "vattenämbar" (s. 146–147). Skribenterna i fråga menar att sådana tjänster inte passar högreståndskvinnor, men de omnämns därmed just som faktiskt varande kvinnors sysslor. Räknas dessa sysslor i analysen som sysslor som kvinnor utför eller ej? Med reservation för att jag har missat informationen så är det inte tydligt för mig hur definitionen av sysslor i den kvantitativa sammanställningen har gjorts. Den kvalitativa analysen hade räckt alldeles utmärkt och författaren diskuterar mycket noga genom hela boken vad materialet kan respektive inte kan säga något om.

Min främsta invändning handlar om de långtgående slutsatser som dras i det avslutande avsnittet med rubriken "Patriarkatet – kontinuitet, förändring och variation". Där menar författaren att det svenska kvinnoidealet kännetecknades av "en lägre grad av underordning" (s. 186) än på andra håll, och att detta främst kan förklaras av att Sverige var ett agrart land med sen industrialisering, och med en bondeklass med politiskt inflytande. Även om jag delar såväl uppfattningen att patriarkatets specifika organisation bör undersökas i dess detaljer och inte betraktas som ett monolitiskt, transhistoriskt system, liksom uppfattningen att detta kräver jämförelser med internationell forskning, så kan jag inte se att en så radikal slutsats helt underbyggs av studien. Jag ser tre skäl till detta. Det första handlar om studiens begränsningar som slås fast inledningsvis, där följande fastslås: "Resultatet av den här studien kan därför bara bli en skiss av kulturella normer om äktenskap, arbete och ansvar, baserad på ett brett, men långt ifrån fullständigt, urval av texter ur en del av den svenska samhällsdebatten." (s 30) Som genomgående diskuteras i boken kan de normativa texterna helt enkelt inte slå fast att det var så här människor själva uppfattade sina positioner. Jag menar att underordningens styrka inte kan mätas genom den huvudsakligen manliga intelligentians blick på och åsikter om den. Det andra skälet är att den forskning som ställs upp på andra sidan, trots omfattande referat och diskussioner, ibland behandlas lite märkligt. Det gäller till exempel när citat av Jane Humphries och Carmen Sarasúa lyfts fram som exempel på att den dominerande diskursen var att kvinnor skulle arbeta i hemmet och män i det offentliga (s. 13). Det handlar inte om att citaten skulle vara fel, men dessa uttalanden kan inte rättvist sägas känneteckna deras studier. Humphries och Sarasúa har studerat kvinnors faktiska arbete, inte den typ av normativa texter som skulle vara relevant för jämförelsen. Citaten som Hassan Jansson kontrasterar sin egen slutsats emot utgör inte resultaten i dessa studier, utan fungerar där endast som en bakgrund. Därför blir jämförelsen missvisande

när den bygger på dessa citat. Det tredje skälet till min invändning handlar om avsaknaden av teoretiska perspektiv. I någon mening handlar det om huruvida glaset är halvfullt eller halvtomt: den som ser glaset som halvtomt skulle säga att studien visar att kvinnor var klart underordnade män, medan den som säger att glaset är halvfullt skulle påpeka att kvinnor inte var så underordnade som man hade kunnat tro. Hassan Jansson väljer det halvfulla glaset, men det finns ingen teoretisk diskussion om varför.

Bokens stora förtjänst är att den har kopplat ihop normer om äktenskap med normer om ansvar, arbete och genusarbetsdelning. Därigenom har den tagit fasta på och systematiskt studerat det ofta upprepade påståendet att förmoderna hushåll var samhällets centrala produktionsenhet. Här får vi veta hur den samhällsdebatten framställde att detta gick till eller borde ha gått till i praktiken, och det är ett värdefullt bidrag. Studien är välgjord och tydligt positionerad, klart och levande skriven och ger en ingående bild av det fascinerande materialet. Läsare som uppskattar långa citat med pompösa uttalanden om hur människor bör leva sina liv, kryddade med tillmälen som grytsnok, sprätthök, hustryann, tippnippor, småfjollar, sockergossar och så vidare får sitt lystmäte i *Att fästa sig vid staten*. Men bortom de lite festligare inslagen ger de många beskrivningarna av goda och dåliga äktenskap och arbetsfördelning – om än normativa – en levande känsla för människors vedermödor. En personlig favorit som pekar på makars gemensamma ansvarsområden och som väcker igenkänning över 250 år senare, om moder- och faderskapets tunga ok, får avsluta denna recension: "[d]en som lagt handen vid den tunga uppfostringsplogen, han lär bäst veta, att av alla de besvär som, näst den glänsande regeringsbördan, trycka människoskuldror, är ingen svårare än barnuppfostran." (s. 92)